

СТАНОВИЩЕ

на проф. д.ф.н. Дечка Чавдарова

за дисертацията на Ребека Джили за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, на тема „Память и культурная идентичность в мемуарной прозе И. М. Долгорукова“.

Област на висше образование: Хуманитаристика

Професионално направление 2.1. Филологически науки

Научна специалност: Руска литература на XVIII век

Дисертацията на Ребека Джили се вписва в съвременните тенденции на литературознанието/хуманитаристиката още с избора на своята тема – автобиографията на И. Долгоруков, – като се има предвид засиленият интерес към този жанр (изследвания на неговата специфика и на отделни текстове), към документалистиката въобще, към т. нар. „малки разкази“ („petit récit“), допълващи или коригиращи официалния „голям наратив“ („grand narrative“), според терминологията на Лиотар. Особено ценна е теоретичната подготовка на дисертантката, защото тя не се ограничава с позитивистично описание на обекта на изследването – отчитайки „бума“ на мемоаристиката през 90-те години на XX век, тя посочва идеите, които водят към това явление: приноса на Тартуската семиотична школа за ориентацията не само към известните личности, но и към „незабележителните хора“ (Лотман), споменатите идеи на постмодернизма, концепцията за несъвпадане на календарното време с усещането за времето в културното съзнание („дългият 18 век“), актуалността на проблема за културната памет.

Работата притежава логически и концептуално издържана структура. Тя включва Увод, в който се представя авторът на автобиографията, глава, посветена на проблемите за връзката между паметта, културата и мемоаристиката, и четири глави, представящи отделните сфери от живота на И. Долгоруков и въобще на руския дворянин от края на 18-началото на 19 век (служба, семейни взаимоотношения, участие в културния живот на обществото (четене, литературно творчество, театрална дейност).

В увода са представени личността и творчеството на Долгоруков, като са поставени важни въпроси на комуникацията (адресата на пътните бележки), на достоверността, разкрива се контекста на произведението на руския автор (сантименталното пътешествие на Стърн, писмата на Карамзин), отчетени са етнолингвистичните наблюдения над понятието ‘авось’ в руската картина на света (в анализа на сатирата „Авось“). Дисертантката следва изводите на другите изследователи

преди нея, като се опитва не само да ги систематизира, а и да ги допълва. В увода намира важно място историята на проучванията на творчеството на И. Долгоруков, като прави впечатление доброто познаване на всички трудове от 19 век до днес (публикуването на автобиографията и коментарите на Н. Кузнецова и М. Мелцин, изследванията на Н. Новицкий, Н. Кочеткова, С. Николаев, О. Кошелева, Уго Перси, В. Коровин, О. Солодянкина, А. Тартаковский, Р. Бицаева-Стойнова и др.). Особено значима е идеята за ролята на творчеството на Долгоруков за развитието на класическите руски поети, изказана от М. Гаспаров и П. Бицили (тази идея доказва разбирането на авторите от ОПОЯЗ, че геният не възниква на празно място, че в историята на литературата имат място не само „генералите“). Трябва да се отбележи съвместното посочване на чуждите открития от страна на дисертантката, но може да се отправи пожелание за по-голяма еманципация в бъдещите нейни трудове, за по-ясно открояване на собствените наблюдения.

В първа глава мемоаристиката се разглежда в ракурса на връзката памет – култура в съвременните научни парадигми. Заслужават висока оценка задълбочените теоретични познания на Р. Джили за различните аспекти на проблема: разграниченията на видовете памет в хуманитаристиката, значението на паметта за идентичността на аза, зависимостта на историческата и културната памет от властта, развитието на представите за паметта от 18 век до наши дни, актуалността на *memory studies*. Отчетени са основополагащи трудове на Жил Липовецки, Светлана Бойм, Умберто Еко, школата „Анали“, Пиер Нора, Мишел Фуко, психоаналитичните изследвания, семиотиката (Ю. Лотман) и др.

На теоретична основа и в широк културен контекст е поставен и въпросът за спецификата на жанра мемоари – неговата граничност между документалността и фикцията, като са засегнати проблемите за западнохристиянската култура на изповедта, проблематичността на самоизразяването чрез езика и искреността (особено ценна за културата на сантиментализма), типа разказвач, съотношението между автобиография и роман, белетризацията на мемоара и автобиографията. По повод на белетризацията ще вметна, че към западните изследвания върху този проблем могат да се добавят и българските (например на Цв. Ракъовски и Н. Аретов). В съзвучие със съвременните тенденции в хуманитаристиката е и джендър подходът: обръщането към спецификата на мъжкото и женското писане в автобиографичния жанр. В тази глава на дисертацията се проследява и историята на руските изследвания на жанра и по-широко на документалистиката: Л. Гинзбург, П. Бицили, А. Тартаковский, А. Веселова, М.

Билинкис, Ю. Зарецкий и др. Дисертантката не само коректно отчита тази важна традиция, но и засяга въпроса за съвременните идеи в хуманитаристиката, които обуславят засиления интерес към автобиографията: т. нар. „антропологичен поврат“ и ориентацията към постколониалните изследвания и към отказа от европоцентризма.

Анализът на типологията на мъжката автобиография от края на XVIII - началото на XIX век във втората глава на дисертацията също е съзвучен с актуалните научни идеи. Поставен е въпросът за пренебрегването на мъжкото писане от страна на джендър изследванията (което всъщност е логично, защото те се опитват да преодолеят доминиращата ориентация именно към това писане). Отново с опиране на предходните изследвания се коментират социалният статус на автора на автобиографията, използването на различен естествен език от мъжете и жените (руски при мъжете и френски при жените), стилът (канцеларски език според Бицили), зависимостта на автобиографията от промените в руската история (мястото на дворянското съсловие, значението на службата и на личното достойнство), матрицата на житието и елементите на хрониката. В този контекст е вписана автобиографията на И. Долгоруков, в която се откриват чертите на различните типове на жанра, въздействието на „Изповедите“ на Русо, но и оригиналността на автора. Подчертава се поставянето на екзистенциални въпроси.

Трета глава (<<Автобиографичният „аз“ и емоционалният наратив>>) разглежда автобиографията от гледна точка на друг актуален проблем в съвременната хуманитаристика: емоциите и развитието на езика на чувствата. Изразяването на чувствата в текста на Долгоруков се поставя в контекста на сантименталисткия код (свободата на емоционалния свят от властта, представата за сърцето като загадка). Опирайки се на тази теоретична основа, дисертантката проследява различните аспекти на емоционалния свят на Долгоруков: гордостта от принадлежността към древен род, семейните връзки, вдъхновения от сантиментализма култ към детството, „житийната матрица“ и култивирането на християнските ценности, култа към честта, емоционалната връзка с мъртвите (съотнесена с идеята на Ю. Лотман за живота като текст и смъртта като негов край). Особено интересни за мен са наблюденията над самоидентификацията на автора и идентификацията на неговата съпруга Евгения с литературни герои: Дон Кихот, Елоиза, Наталия от повестта на Карамзин „Наталя, боярская дочь“. Готовността на съпругата да последва своя съпруг на война извиква въпроса за появата на този модел на житейско поведение преди превърналия се в мит на руската култура сюжет за жените на декабристите, последвали ги в Сибир. Ще подчертая, че широкият културен контекст

на тези проблеми се доразвива от дисертанката в богатите на информация бележки под линия.

Четвърта глава е посветена на темата за службата в автобиографията на И. Долгоруков. Двойствената аксиологизация на службата (като дълг на дворянина, съпроводен обаче с разочарование от недъзите на бюрократичната система: изпреварването на „старото“ дворянство от „новото“, клиентелизма, корупцията) превръща текста на автобиографията във важна част от макротекста за чина/чиновника в руската литература/култура, изграден от каноничните творби на руската класическа литература (Гогол, Достоевски, Гончаров, Салтиков-Шчедрин и др.). Допълването на този макротекст с автобиографията на Долгоруков отново потвърждава идеята за значението на интереса към „незабележителните личности“ в историята на културата (според израза на Ю. Лотман). Ценно е наблюдението за страха от ревизията и възприемането на дошлия от столицата за ревизор, тъй като подсказва преплитането на житейския сюжет с литературния и допълва представата за генезиса на гоголевия сюжет (обикновено свързан с Пушкин). Дисертанката отчита прокаранията от други изследователи интертекстуални връзки с Кантемир, Сумароков, Хемницер, Державин и продължилите тази линия Гогол, Салтиков-Шчедрин, Тургенев, Некрасов, осмислянето на чина в кода на сантиментализма и от позицията на идеите на Просвещението. Ценни са съпоставките на автобиографията с поетическите текстове на Долгоруков (така например стихотворният образ на Петербург – „Петрополь ужасный“ – допълва т. нар. „петербургски текст“ в руската литература). Важни са наблюденията над отношението на Долгоруков към императорската власт, осмислено в съзвучие със съвременните идеи на „новия историзъм“ за същността на руската империя и „сценариите на властта“ (по Уортман): идеята за „просветената монархия“, консерватизма, антиконституционализма, преклонението пред Екатерина II и митологизацията ѝ като Минерва, отрицателното отношение към Павел I и Александър I с оглед на промяната на „сценариите на властта“. В бележка под линия, освен Уортман, се споменават и други изследователи (В. Проскурина, А. Зорин, Д. Кръстева). Ще отбележа, че наблюденията на цитираните изследователи биха могли да заемат по-важно място в основния текст, тъй като биха помогнали да се доизясни политическата позиция на Долгоруков и мястото му сред други негови съвременници, автори на спомени, биографии, дневници. Така например положителната оценка на Долгоруков за Сперански би се открила в контекста на обширно представените от А. Зорин текстове, обясняващи различните мотиви за отстраняването на този политически деец: съпоставката на текста на автобиографията с

другите текстове извиква у мен въпрос за спецификата на гледната точка на Долгоруков: може би той поставя акцент върху личните си отношения със Сперански и се дистанцира от дискутиране на цялата сложност на политическия казус? По повод на коментара на отношението на Долгоруков към Александър I ще вметна, че позицията на мемоариста и в този случай би се доразкрила в контекста на позицията на други мемоаристи, за които пише Д. Кръстева: „мемоарната литература, съхранила страници от всекидневието по времето на Александър I“[...] е „памет за интерференцията между сантиментализъм, богословски идеи и политическо слово за настъпващата социална хармония“ (сравнението ще подсказва, че Долгоруков остава встрани от тази политическа тенденция). Би могла да се доизясни и противоречивата гледна точка на автора, за която говорят приведените от дисертантката примери: неприемане на „чувствителния монархизъм“, въпреки свързаността на Долгоруков със сантиментализма, поради усещането за лицемерие на владетеля, но и неприемане на простотата на дворцовите церемонии поради афинитет към пищността, мотивиран от дворянската гордост. Това са само няколко примера за работата на Р. Джили с източниците – в труда могат да се открият и други подобни примери. Споменавам това като пожелание, с оглед на нейните бъдещи изследвания.

Пета глава на дисертацията е посветена на дворянския начин на живот в автобиографията на И. Долгоруков. Плодотворен в този случай се оказва семиотичният подход (например идеята на Ю. Лотман за „естетизацията на собствения живот“), осмислянето на автобиографията „не само като източник на информация, но и като факт на културата“. Анализът на семиотизацията на различните топоси (опозицията Петербург – Москва) в първата подглава отпраща към семиотичните изследвания на „петербургския текст“ (студията на В. Топоров се споменава в бележка под линия) и „московския текст“ на руската литература/култура. По повод на култа към Москва (ритуалът с шепата земя за спомен) се посочва следването на митологизацията на Москва у Карамзин и продължението на тази митологизация в руската литература след Долгоруков (Пушкин, Делвиг). Като се има предвид опозицията Москва – Петербург, би могла да се посочи и линията, водеща към Белински и Гогол. Важно е наблюдението за иронията към подражанието на столицата в провинциалния бит, защото подсказва фона на пушкиновата иронична интерпретация на това явление. С поставянето на въпроса за руската провинция дисертацията се вписва в друга съвременна тенденция в руската наука: изследването на т. нар. провинциален текст“ на руската култура/литература. Втората подглава „Дом и имение“ също следва съвременните изследвания на т. нар.

„дворянско гнездо“ в руската литература (например на В. Шчукин), вписва автобиографията в литературния контекст на епохата (цитират се стихотворения на Батюшков). Обръщането към коментара на чужди творби от страна на Долгоруков, както и на негови стихотворения, насочва към спецификата на автобиографията като метатекст и към проблема за автоинтертекстуалността. Този метатекстови характер на автобиографията може да се превърне в обект на отделно изследване. Третата подглава – „Помешчикът и селяните“ – също поставя автобиографията в обемен културен и литературен контекст (идеите на Карамзин, „Евгений Онегин“ на Пушкин). Коментарът на консервативната гледна точка на Долгоруков по отношение на освобождаването на селяните и разсъжденията му за руското разбиране на свободата като „вседозволенность“ е интересна и актуална от етнокултурна гледна точка. Подглавата за природата в автобиографията е ценна с отчитането на семиотичната идея за „стилистичните канстанти на поведението в различни пространства“ (Лотман, Шчукин), за съотношението култура-природа (Топоров, Шчукин). Важно за разкриването на личността на Долгоруков е наблюдението за сантименталистките клишета в текста на автора и способността му да ги разрушава, сблъсквайки сантименталисткия текст с реалността. Бележките под линия и в този случай допълнително разширяват контекста на автобиографията (отпратките към изследванията за английските паркове в Русия). Много богата на информация е подглавата за медицината и здравето, която също отчита съвременните научни идеи (например изследванията на М. Фуко за появата на клиниката) и отправя към руската периодика и други публикации по темата, както и към медицинските практики и отношението към ваксините (информация, която придобива в наше време актуалност и поставя въпроси за нивото на развитие на съвременното общество). Вписването на автобиографията в контекста на сантиментализма съдържа разсъждения за новия канон на красотата и представата за вулгарността на здравето, вдъхновени от Ю. Лотман. Коментарът на автобиографията показва двойственото отношение на Долгоруков към медицината, изправянето му пред въпроса за смъртта, меланхолията (осмислена през идеята на Фуко за заболяванията в различните епохи). Подглавата „Антиклерикализъм и вяра“ изяснява противоречивата позиция на Долгоруков спрямо вярата и църквата, приемането на идеологемите на официалната пропаганда, но и поставянето на проблема за толерантността към други религии (въпроси, които също придобиват актуалност за съвременния читател). Много интересни наблюдения съдържа и подглавата „Развлечения и свободно време („досуг“) с рубриците „театралност и действителност“, „книга и четене“, „писател и поет“. И в този случай

полезни се оказват инструментариумът на семиотиката (Ю. Лотман за битовото поведение на дворянското общество и за театралността на руската дворянска култура) и на литературната социология (изследването на литературните салони от Аронсон и Рейсер). В автобиографията на Долгоруков дисертантката откроява особеното влечение на автора към театъра (дейността му на организатор на любителски театър, драматург, актьор), познаването на френския театър, влиянието на езика на театъра върху текста на автобиографията (откриването на фрагменти, наподобяващи театрални монолози). По такъв начин Р. Джили допълнително потвърждава тезата за литературността на жанра. Рубриката за книгите и четенето отчита силния интерес към темата в съвременната хуманитаристика, въвежда информация за ролята на книгите в руската култура през XVIII – началото на XIX век и разкрива аксиологизацията на книгите и библиотеката като приятели и на литературния салон в текста на Долгоруков, широкия му кръг на четене, идентификацията му с литературни персонажи. Рубриката „Писател и поет“ изяснява връзката на представите на Долгоруков за поезията с идеите на сантиментализма, но и идеята му за приоритета на службата (като у Державин), двойственото отношение към панегирика на класицизма (възхвалява на владетеля, но без лицемерие – проблем, който извиква много размисли за руското отношение към властта).

Изводите в заключението произтичат логически от осъществените наблюдения и са убедителни.

Имайки предвид всичко казано, напълно убедено предлагам да се присъди на Р. Джили образователно-научната степен „доктор“!

Шумен

5.06.2024